

A JÓ MAGYAR EJTÉS

MIKOR KODÁLY ZOLTÁNNAK a magyar kiejtés romlásáról írt tanulmányát olvastam, Montaigne egyik kis története jutott eszembe. Egy elvetemült gyermek apját üstökön ragadta és hajánál fogva vonszolta a földön. Az apa némán tűrte, csak akkor szólalt meg, midőn a fia már a harmadik szoba küszöbére ért vele: „Ne tovább! Édes fiam, ne tovább! Én is eddig húztam az apámat.“ A háború előtti magyar nemzedék egyik kiváló képviselője, a népdallamgyűjtő zeneszerző megálljt kiált, midőn magunkfeledve idegen küszöbig hurcoljuk öneszméltre dajkáló édes anyanyelvünket.

Kodály riadó-jára sokan meghökkentek. Megérezték, hogy a lét vagy nemlét kérdése elé állított nemzet szólalt meg aggodalmaskodó hangjában. Kötelességüknek tartják, hogy mint „örzők a strázsán“, az ő intésére szembenézzenek a veszéllyel és arra igyekezzenek, hogy „elnémuló népünk“ minél több fiában tudatosá tegyék a jó magyar beszéd nemzeti fontosságát.

Auguste Comte szerint az ember akkor vált igazán társas lényvé, midőn a közös cselekvésben mozdulattal vagy hanggal meg tudta értetni magát. E két kifejezési mód közül csakhamar a hang lett a fontosabb és általánosabb, mert keresztül törte az éjszaka sötéttségét. Először sóhaj volt, nyögés, sírás, rekedt ordítás és egyformán jelentett örömet, támadó vádat, tüzet, bármilyen veszélyt. Aztán két irányban fejlődött tovább. Kisebb-nagyobb időközökben szabályosan ismétlődve ritmust kapott, harmonikus életműködésű testből kiszakadva „levetkőzte azt, ami benne zörej volt, zenei hanggá lett. Másrészt a kezdetleges artikulátlan hangsorokhoz jelentés tapadt és ez a jelentés akkor is megmaradt, midőn nem indulatban, hanem nyugodt állapotban keletkeztek a hangok. Így született volna meg a beszéd. A ritmus, az énekhang és a beszéd keletkezésének ezt a talán kissé racionalista magyarázatát akár elfogadjuk, akár elvetjük, semmit sem változtatunk azon a tényen, hogy már régóta van ritmus, énekhang és beszéd és hogy ezek az emberi társadalomban, egyének és csoportok közösségérzetének felkeltésében jelentős, sokszor ellentétes szerepet töltenek be. Egy másik, nálunk alig ismert francia gondolkodó, Alain figyelte meg, hogy a ritmus és az ének bensőségesen összekapcsol; szinte elmeríti, föloldja az egyént a közösségben. Erre a mindennapi élet bőven szolgál példákkal. Az állón kovácsoló mester és

legénye munka közben egyek; megszűnik közöttük minden ellentét, lelkőkből elszáll, ha volt, a gyűlölet és addig nem térhet vissza, míg zeng az üllőn a kalapács. Egyforma hosszú léptekkel menetelő katonák egyek a legfeketébb sötétségben is és maguk közé tartozónak érzik a tisztjüket, ha az gyalogosan halad az élen. Mikor megállnak, ahogy megszűnt lábuk ütemes dobogása, megszűnik a varázs is, mely összekapcsolta őket: a század katonákra, egyénekre bomlik. Templomban, a mise utáni ima szép benső kapcsolatokat teremt minden egyes hívó között, ha azok megtartják a ritmust, ha egyidőben vesznek lélekzetet. Aki hallgat, magányosan fölemelkedő szikla a tengerben: az ima árja hiába csapdossa körül. Még jobban érezhető a közösségbe olvadás a kórusban. Ha valamelyik énekes abbahagyja az éneket, mintha akkor született volna életre, sokszor ijedten, tanácstalanul áll társai között. Hegel szerint a hang a lélek testvére; a megfoghatatlan, illanó érzelmet fejezi ki. Közösségbe olvasztó ereje éppen ebben rejlik. Az egyéneken egyforma indulatokat ébreszt fel, de ugyanakkor mederben tartja és tudatosítja őket.

A beszéd, bár nemcsak érzelmet, hanem, még inkább, gondolatot fejez ki, tehát elsősorban az értelemhez szól, korántsem alkalmas arra, hogy az azonos nyelvet beszélő egyéneket olyan szorosan egymáshoz kapcsolja, mint az ének. Minden megszülető egyeddel a puszta léte forog kockán. Az a veszély fenyegeti, hogy visszasüllyed ősi állapotába. Minden gyermek megváltoztatná azt a nyelvet, melyet beszélni kezd, ha az anya nem állana mellette és nem kényszerítene valósággal arra, hogy a hagyományos, kialakult nyelvet megtanulja. De még ez sem elég a fennmaradásához. A beszélt nyelv kisebb-nagyobb közösségek szerint fejlődnek, a tájszólásoknak beláthatatlan sora képződne, ha nem volna szájhagyomány: ünnepi köszöntő, lakodalmi rigmus, halotti sirató, mese. A nemzet nagyobb közösségében az egységes nyelvhasználatot azonban a szájhagyomány sem tudná biztosítani. A beszélt nyelv azonosságát csak az írott nyelv őrizheti meg. Ebben van a köznyelvnek, prózának és a költészetnek nemzeti fontossága. Millió és millió embert kapcsol egymáshoz a kifejezés és a megértés azonos módjával. Természetesen a költészetnek, akárcsak az éneknek, sokkal nagyobb a jelentősége, mint a prózának. Talán a költők voltak az első gondolkodók, mondja Alain, mikor megállapítja, hogy azon elmélkedett először az ember, amit tisztelt és csak azt tisztelte, amit nem változtathatott meg. A szép költemény a ritmussal és a rímmel megbonthatatlan egységbe foglalja a szavakat, melyek a prózai szövegből az idők folyamán úgy kihullanának, mint málló házfalból a téglák. A szép költemény, éppúgy, mint az ének, titkos kapcsolatot teremt a költő és olvasója, valamint olvasó és olvasó között. Ha fennhangon olvasunk egy verset, — ez megértésének és élvezésének egyetlen módja — hangzása, ritmusa, asszonanciái, rímei kedvezően befolyásolják a szájjizmok mozgását, a tudó működését, a vér áramlását, szóval testünk egész közérzetét és ebben az egészséges, „boldog“ állapotban megjelenik előttünk a szavak jelentése is: a test és a lélek a legszorosabban kapcsolódnak össze, emberebb emberekké válunk. A költészetnek így még a nemzetet is meghaladó

fontossága van: az örök humanitásnak az őrzője a többi művészetekkel együtt. A próza népeket népek ellen uszíthat, a szép vers soha. Annak, hogy a magyarság mindig az emberiség elválaszthatatlan részének érezte magát, talán az volt az egyik oka, hogy nemzeti törekvéseinknek és vágyainknak mindig költőink voltak a hordozói. Nem hiszem, hogy szebben csinálták volna mások: magyar szívvel elsősorban mindig emberek voltunk e sokszor fölzaklatott, értelmetlen Európában.

A nemzeti és az egyetemes emberi érzés ébresztője és ébrentartója, a költő, a beszélt köznyelvből veszi szavait, mondatainak hanglejtését, tehát abból épít, amit minden közösségben állandó veszély környékeztet, szüntelenül romlás fenyeget. A mellkast már Platon a nagy indulatok székhelyének tartotta. Váratlan zaj, éles hang, sőt testünk legtávolabb eső részének hirtelen megmozdulása is hat a szívre, fokozottabb munkára készíti, vérbőséget idéz elő, ennek következtében felserkennek a még szunnyadó izmok, az egész szervezetet izgalom járja át. Ha ilyenkor „szóhoz jutunk“, a tüdőnk szaggatott ritmusban szívja be és préseli ki a levegőt a légcsövön át, a gégefőn túlfeszülnek az izmok, a nyelv és az ajkak mozgása nem folyik le simán. Hangunk felcsattan, éles lesz, sőt a nagy izgalomban a zöngés hangok elvesztik zenei elemüket. Beszédünk töredezetté, a hangok igen gyakran artikulátlanokká válnak; a beszélt nyelv ősi jelle bomlik, nem jelent mást, mint izgatott testi és lelki állapotot. Természetesen ez csak szélső eset, de enyhébb mértékben mindennapos tünet. Valahogy a beszélésnek pusztán ténye is izgalmat okoz a szervezetben. Gondoljunk csak arra az egyszerű esetre, hogy mikor háromszor, négyszer kell elismételniünk valamit, vagy amikor nagyot hallóval beszélünk, mennyire más lesz a hangunk, mennyire megváltozik mondatainknak a hanglejtése. Egy szó, melyet nehezen tudunk kiejteni, amelynek kimondásába belebicsaklik a nyelvünk, valósággal haragra lobbant bennünket. A legegyszerűbb beszélgetés könnyen vitává fajulhat, ha valamelyik társalgó a huzamosabb beszéd folyamán gyorsan, zsúfoltan ejti a szótagokat és a gyors artikuláció közben természetesen éles és érdekes lesz a hangja.

A mindennapi beszéd megkötöttsége jóval kisebb, mint a versé, a feltámadt indulatok mederbe szorítására is kevésbé alkalmas. A beszélt nyelv, noha gondolatok kifejezője, a beszélő szándékától függetlenül, sőt akarata ellenére, fiziológiai jellegénél fogva, gyakran válik pusztán indulatok tolmácsolójává. Ezért sok viszálynak a forrása. Nem egységet teremt, nem összekapcsol, hanem csoportokat bont meg, embereket távolít el egymástól. Ember és ember között a közeledés hatásos eszközül csak akkor használható, ha a beszélők szigorúan megtartják a szabályait: azonos helyzetekben mennyiségileg és minőségileg is azonos hangokat ejtenek, szokott módon hangsúlyoznak, stb. A szabályok megtartására azonban csak az képes, aki ismeri és tiszteli ezeket a szabályokat. Csak az a nép él jól nyelvével (nélküle elvész), amelyik művelt, vagyis a beszédkulturát tette meg kultúrájának az alapjává.

Nekünk nincsen beszédkulturánk. Valamikor kiváló férfiak megszerezték számunkra a szónokok nemzetének büszke címét, de a

helyes és szép beszéd tudatos ápolása még mindig megvetett újdonság hazánkban. Ebből a jóra való restségből, a nem törődöm közömbös-ségből súlyos bajok támadnak. Hány és hány embernek akadozó, szaggatott, alig érthetően mormolt vagy indokolatlanul visítózó a beszédje! Hányan nem tanulták meg, hogy a helyes lélekzést, a síma, zökkenőtől mentes hangképzést éppúgy kell elsajátítaniok, mint a táncolást, a vonókezelést, zongorázást, rajzolást! Mennyien hagyták, hogy gátlások lépjenek fel bennük, amikor szólásra nyitották a szájukat!

Aki anyanyelvét rosszul beszéli, nemcsak embertársaival szemben figyelmetlen (az értelmetlen beszéd felfogásához nagy figyelem kell, a figyelem pedig a lélekzet visszatartásával, tehát egy kellemetlenül válható testi állapottal jár), hanem önmagával is: nem törődik azzal, hogy képtelen a legnemesebb élvezetre. Nem tud költeményben gyönyörködni, legfeljebb csukott szájjal olvassa és így a prózában is elmondható értelmi résznél nem jut tovább. Talán „művelt“ férfi lesz belőle, talán éppen az irodalomtörténetnek a tanára. Bizony még harcba is indul valamelyik költő mellett vagy ellene; de gyenge ellenfél, rossz barát, mert süket füllel csatáz ott, ahol a fül sohasem lehet eléggé érzékeny. Soha nem fog azok közösségébe tartozni, akik elmerülnek a költeményben és belőle drága zsákmánnyal, önmaguk ismeretével, kristályosabb öntudattal emelkednek fel.

Abban a közösségben, ahol a nyelvet nem veszi körül tisztelet, nemcsak a beszélt nyelv szépsége és a szépségben rejlő összetartó erő pusztul el, hanem az egyszerű jelrendszerré süllyedő nyelv nemzeti vonásait is leveti, ha huzamosabb időn keresztül folyamatosan érvényesülő idegen hatásoknak van kitéve. Kodály Zoltán mutatott rá arra, hogy a magyar köznyelv írásban meg nem rögzíthető, csak füllel érzékelhető részében milyen idegenszerűségek kapnak lábra, hogyan változtatja hangjainak színét, időtartamát, hangsúlyos és hangsúlytalan szótagjainak egymáshoz való viszonyát, mondatainak hanglejtését a beolvadó idegenek magyartalan beszédének utánzása, az idegen nyelveknek zsenge korban megkezdett tanulása és az idegenből fordított operák, operettek, dalok érthetetlen kedveltsége. Egy nyelvbe betolakodó idegenszerűség nem mindig jelenti a nyelvnek a romlását. Lehet múltó divat, mely éppen olyan könnyen eltűnik, amilyen könnyen jött. Veszélyessé csak akkor lesz, ha a nemzeti öntudat egyik legerősebb ébrentartójának, a költészetnek alapjait kezdi ki. Süket fülünket eddig is hiába ostromolta a vers formai szépsége, ha egy-egy síma nyelvű előadó megszólaltatta előttünk; ezután még értelmetlenebbül állunk majd vele szemben, hiszen beszélt nyelvünk zenei rendszerét ugyancsak erősen bontogatja a változó hangszín és a másfajta ritmus. Hogy az idegenszerűségek milyen pusztító rombolást végeztek máris, arra csak az egyik divatos szavalóművésznünk könyvéből idézek néhány példát. Ascher Oszkár az Ágnes asszony című Arany-ballada refrainjének ötféle hangsúlyozását (Ó irgalom atyja, ne hagyj el! Ó *irgalom* atyja, ne hagyj el! Ó irgalom atyja, *ne* hagyj el! Ó irgalom atyja, ne hagyj el! Ó *irgalom atyja* ne hagyj el!) tanácsolja olvasóinak és az Országos Színészegyesület Színészképző iskolájába járó növendékeinek. Sőt a felsorolás után még két „stb.“-t biggyeszt annak jeléül,

hogy még van bőven változatos hangsúlyozási mód. Ugyancsak ő, a „nyelvtani szabályokkal“ szemben a „művészi törvényekre“ hivatkozva hol a jelzőnek, hol a jelzett szónak, hol egyiknek a hangsúlyozását sem tartja szükségesnek. A hangok rövidségével, illetve hosszúságával pedig nem törődik mindig, saját bevallása szerint azért, hogy „minden kínálkozó hatást kiaknázhasson“. A hatás kedvéért ejti a szél szót „szééééééééélllllU“-nek, a rozoga szót „rrrozogaa“-nak, csikordul-t „csíkorrrduul“-nak, stb.

Nyelvünk kiejtésének magyarosságát tehát nemcsak a magunk nyelvi műveletlensége, hanem vele összefüggésben, az idegenek káros befolyása is fenyegeti. Kodály Zoltán éppen idejében emelte fel tiltakozó szavát. Kiállítására megmozdultak a tudományos szakkörök és bár a kérdés egyik leghivatottabb elbírálója túlzott rémlátásnak, alapítalan aggodalomnak minősítette nagy zeneszerzőnk riadóját, mások, nem kevésbé illetékesek, megállapították, hogy van romlás, és egyikük, Csüry Bálint kemény szavakkal kelt ki azok ellen, akik gúnyolják, vagy fölöslegesnek hirdetik a védekezést az idegenszerűségek ellen. A megindult tudományos vita csak hasznos lehet. Népszerűsíti majd azokat az eredményeket, melyeket a köznyelv ejtési sajátságainak eddigi vizsgálata a napvilágra hozott. Bizonyos, hogy gyarapítani is fogja, sőt, amennyire lehet, teljesebbé is teszi őket. Talán hamarosan megszületik a Magyar Fonétika, melyet a tudományos és emberi szempontból egyaránt felmérhetetlen értékű Gombocz Zoltán ígért 1929-ben, hat évvel váratlan halála előtt. Talán elkészül, Kodály és mások kívánságának megfelelően, a Magyar Kiejtés Szótára, hogy belőle meríthesse majd minden magyar ember a köznyelv ejtésének szabályait.

Talán... Sok jámbor remény vár még beteljesedésre, de bizalommal tekinthetünk a magyar tudományos világ felé. A meginduló vita mellett más, biztató jelek is vannak. A Pázmány Péter Tudomány Egyetem bölcsészeti kara egy rendkívül érdekes kezdeményezéssel nemcsak a többi egyetemeknek, hanem valamennyi magyar iskolának is követendő példát adott: április havában hallgatói számára jó magyar ejtési versenyt rendezett. Eckhardt Sándor dékán vetette fel az eszmét. A győztesek jutalmazására 100 (később 200) pengőt ajánlott fel és a pályázat módozatainak megbeszélésére bizottságot hívott össze. A verseny megrendezésében az a fölismerés vezette, hogy az idegenszerűségek ellen csak úgy lehet védekezni, ha a jó magyar kiejtés tekintélyét emelve, sikerül megszüntetnünk középosztályunk gyermekeiben azt a kisebbségi érzést, melyet anyanyelvük használata közben az előkelőbbeknek tartott idegen nyelvekkel szemben éreznek. Tudta, hogy, mint már annyiszor, mikor a nemzeti sajátág veszélyben forgott, a segítség most sem a legfelsőbb, hanem csak a legsalsóbb társadalmi rétegekből jöhet, a szintelen, henye képzésű városi nyelv csak a színtiszta magyar vidék nyelvéből újulhat meg. Várakozásában nem is csalódott. Alig függesztették ki a bölcsészeti kar folyosóin a pályázatot bejelentő fehér plakátokat, megindult a hallgatók jelentkezése. Lányok, fiúk vegyesen, az ország legkülönbözőbb megyéiből, Vasból, Fejérből, Győrből, Mosonból, Veszprémből, Sopronból, Zalából,

Hevesből, a Kunságból, Zemplénből, Békésből, Csongrádból, Borsodból, az elszakított Erdélyből, sőt még Budapestről is elég szép számban: heten a 37 jelentkező közül.

Talán az ősi virtus hajtotta őket. A jutalom is csábított, a pályázat könnyűnek látszó feltételeitől pedig ugyancsak nem riadhattak meg: Gárdonyi Géza, Mikszáth Kálmán, Móra Ferenc, Babits Mihály, Móricz Zsigmond és Nyirő József prózai munkáiból választhattak tetszés szerint kb. két lap terjedelmű, lehetőleg kerek részletet. Azt kellett felolvasniok vagy előadniok. Legtöbben minden izgalom nélkül készültek, csak akkor kapta el őket valami furcsa láz, amikor megtudták, hogy a rádió viaszlemezre veszi fel és közvetíti a döntő verseny lefolyását.

Április 20-án délután megteltek a második emeleti folyosók kíváncsi kollégákkal. Apácák és kispapok, filozoptrinák és filozopterek, érdeklődő családtagok árasztották el az egyik hatalmas termet. Egészen csendesen, szinte megilletődve viselkedtek, tisztelettel tekintgettek a mikrofonra, a rádió sürgölődő műszaki embereire és... várták a bizottságot. A dékán, Kodály Zoltán, a magyar irodalom, a magyar nyelvészet, a néprajz, a török nyelvészet és az általános fonétika egyetemi tanárai talán kíváncsibbak voltak, mikor az első padban helyet foglaltak, mint a mögöttük ülő versenyzők. Hat fiú és három lány került be a döntőbe s ezek között kellett igazságot tenni.

Ahogy elhangzott a dékán megnyitó beszédének utolsó szava, egy mosonmegyei piarista kispap lépett az emelvényre. Nyirő egyik novelláját adta elő. Zengő, mély férfi hangja betöltötte a termet. Azok, akik az előző nap nem hallották, felkapták fejüket s a rövid, 2—3 perces előadásból megérezték, hogy valami egészen szokatlan dolog történt a bölcsészettudományi kar termében: onnan indult új országos útra, honfoglalásra a magyar nyelv. És ebben az érzésben nem csalódtak, mert akik a szárnyaló hangú kispap után jöttek, lányok, fiúk, ugyan más ízű beszéddel, itt-ott apró botlásokkal, de éppen olyan meggyőzően csillogtatták édes anyanyelvünk sokszínű szépségeit. A tanár urak szorgalmasan jegyezték észrevételeiket, csak akkor állt meg kezükben a ceruza, amikor egy veszprémmegyei diák Móra egyik vidám kis elbeszélését adta elő. Ezt a párbeszédű novellát senki sem fogja elfelejteni, aki akkor hullotta. Mindenki emlékezni fog rá, hogyan rohant fejfelé egymásnak az igazságért két magyar. Napokon át hangzott a folyosókon: „Röcsög-e mán?”

Sok-sok érdekes tanulsággal járt ez az első kísérlet. Fényt derített arra, hogy milyen nehéz megállapítani a jó magyar ejtés jellemző sajátosságait. Megmutatta, hogy a Dunántúlról — főleg Vas megyéből — származó lányok és fiúk kiejtése a legellenállóbb a főváros közömbösítő, szintelenítő, sőt elidegenítő hatásával szemben. Arra a váratlan megállapításra vezetett, hogy a férfiak kiejtése magyarosságban, ízben magasan felülmúlja a nők kiejtését, valószínűleg azért, mert míg az előbbieket túlnyomó részben egyszerű falusi földműves, kertész, falusi iparos családból származnak, addig az utóbbiak szülei (cégvezető, postafőfelügyelő, tanár) már maguk is a városi középosztályhoz tartoznak. Ezzel a javítás útját is kijelölte. A gyermek nyelvét az

anyjától tanulja, tehát elsősorban a nőket kell az idegenszerű és színtelen köznyelvi ejtéssel szemben ellenállóbbakká tenni. Az alsóbb néposztályokból a középosztályba bekerült férfiak ritkán nősülnek a szüleik társadalmi osztályából. Már felfelé nyúlnak, középosztálybeli lányt vesznek el. Maguk hiába beszélnek kifogástalan magyarsággal, gyermekük ejtésén meglátszik majd az anya hatása. Mint a XIX. században, ismét a magyar nőkhöz kell fordulni, hogy saját beszédjüket ápolva mentsek meg a magyar beszédet.

A jó magyar ejtési verseny teljesen igazolta a rendező dékán elgondolását: a vidéki résztvevők kiejtése összehasonlíthatatlanul jobb volt, mint a budapestieké. Erre az egyhangú megállapításra vezetett egyébként az egyetemi verseny mintájára rendezett középiskolai ejtési verseny is, melynek egyetlen vidéki, debreceni résztvevője magasan felülmúlta fővárosi társait. A helyes magyar köznyelv ejtési sajátosságait nem lehet tehát egy vidéken beszélt köznyelvből megállapítani, mert a köznyelvben is érezhetők különböző árnyalatok. Nem is szabad arra törekedni, hogy minden tájnyelvi sajátosságot kiirtsunk a köznyelvből: csak az idegenszerűségektől kell megtisztítani. Idegenszerűség pedig mindaz, ami a színmagyar vidék beszédében ismeretlen. A magyar népnyelv ismeretére igen fontos felvilágosításokkal szolgálhat a magyar Rádió hanglemezgyűjteménye. Remélhető, hogy a Rádió, amely eddig is készségesen résztvett a nyelvvédő mozgalmakban, legutóbb pedig az egyetemi jó magyar ejtési versenyt is viaszlemezre vette fel és műsorába iktatta, a bölcsészeti karon most alakuló Magyarságtudományi Intézet rendelkezésére bocsátja gyűjteményét, hogy ez az új intézmény megállapíthassa a jó magyar ejtés sajátosságait és előmozdíthassa a helyes magyar beszéd országos elterjedését.

A budapesti bölcsészettudományi kar, melyen egyébként a Nemzeti Színház egyik tagja minden félévben beszédművészeti előadásokat tart és „bontogatja a betű-kultusz minden vasbetonnál keményebb falát“, a jó magyar ejtési versennyel példát adott a többi egyetemeknek és iskoláknak is. A pécsi egyetem egyik nemzetünk magyarságára féltékenyen őrködő tanára máris megértette a budapesti kar útmutatását, 100 pengőt ajánlva fel a következő tanévben Pécsen rendezendő jó magyar ejtési verseny győztesének jutalmazására. Reméljük, hogy minden évben, minden egyetem és nagyobb iskola rendez hasonló versenyeket, addig, míg a szép magyar beszéd ápolása nem lesz becsületbeli kötelessége minden magyar embernek. Így, talán már néhány év múlva, egy szebb és magyarosabb ejtésű fiatalság olvassa emberiségre és magyarságra nevelő nagy költeményeinket. Kodály Zoltánnak köszönjük, hogy hallóvá tette eltompult fülünket.